

INTRODUCCIÓ A LA TOPONÍMIA HISTÒRICA DE RIBA-ROJA

Ruth MOYANO i Jose R. GARCÍA IBÁÑEZ

0. OBJECTIUS DEL PRESENT TREBALL

El present treball titulat, "Introducció a la toponímia històrica de Riba-roja" té com a objectiu pregó la normalització lingüística de tots els topònims rurals, deixant de banda la toponímia urbana, del terme de Riba-roja de Túria, fonamentada aquesta en els textos històrics.

Riba-roja de Túria és un municipi del Camp de Llíria¹ d'uns 8000 habitants i els seus habitants són riba-rogers i no riba-rojans com els de la Riba-roja catalana de la comarca de la Ganesa, prop del riu Ebre.

Aquesta comunicació és l'epíleg d'una tasca començada a principis d'any amb l'arreplega dels topònims i amb la situació dels mateixos en els mapes, tot formant part del projecte d'Atlas toponímic valencià que duu a terme la Generalitat Valenciana i del qual nosaltres som col·laboradors.

1. METODOLOGIA DEL TREBALL

a) Arreplega del material

Per tal de tindre un corpus de topònims que ens permetera començar a treballar, ens dirigirem al Catastre de l'Ajuntament on accedirem als mapes més recents del terme, realitzats a començaments d'any. Obtenim d'aquests els noms escrits en una ortografia castellana, però en alguns d'ells hi ha representada la fonètica catalana. A més tenim situats en els plànols els noms dels camins, muntanyes, pous, ..., cosa que ens interessa menys, ja que aquest treball se centra més en l'aspecte lingüístic i no tant en el geogràfic.

¹ Segons l'Alcover Moll, la comarca a la qual pertany el municipi de Riba-roja és el Camp de Llíria, ja que aquesta és la ciutat més important i el cap de comarca. Tammateix, la denominació oficial és el Camp de Túria, nom pres del riu que la travessa.

Una segona font de documentació és la relativa als informadors, gent de poble coneixedora del seu medi rural més pròxim. El testimoni més important el varem obtenir, és clar, del guarda rural, que complementava la seua explicació amb la situació al mapa dels diferents topònims. A banda d'aquesta aportació més "tècnica" o especialitzada, ens varem trobar amb els contes mig llegendaris dels vells del poble, en els quals sempre hi apareixia un o més d'un topònims amb la seua explicació fantàstica. Com a la muntanya de *la Potaeta del Bou*, on un ramat va trepitjar el sòl i s'ha quedat marcat el peu del bou. O també la muntanya dels *Pagos*, on els moros pagaven als "espanyols" els impostos d'aquell temps.

Per acabar, la tercera font d'informació va ser la proporcionada pels textos consultats a l'Arxiu de l'Antic Regne de València, i amb el recolzament del *Diccionari català-valencià-balear* d'Alcover i Moll, i del *Diccionari etimològic* de Coromines. Els documents de l'Arxiu, la vintena de consultats, són tots jurídics i fan referència a pleits d'aigües i a amortitzacions de l'església, i són datats dels segles XVII i XVIII, tots ells escrits en castellà, encara que, com al catastro de la vila, es veu una "impossibilitat" practica de traducció dels topònims que hi apareixen, cosa que provoca vacil·lacions ortogràfiques que explicarem en tractar de l'anàlisi dels topònims.

L'Alcover-Moll, eina indispensable, ens ha servit per a crear la connexió entre el topònim com a tal i el seu parer comú; és a dir, que hem creat l'explicació lèxica a cada topònim, la qual pot no ser encertada. I el Coromines ens ha proporcionat el significat etimològic de cada mot.

b) Estudi dels topònims

El corpus de topònims que hem recollit arriba a uns 200, encara que gran part d'ells són els mateixos però fan referència a diferents accidents geogràfics, per exemple, *Carasols* (partida), *camí de Carasols*, *l'Oliveral*, *camí de l'Oliveral*, etc.

L'anàlisi, per orden alfabètic, que hem practicat a cada element del nostre corpus ve cofigurat pels següents aspectes:

- a) **Nom del topònim.** Ací exposem el topònim i el tipus, concretat aquest darrer en la classe d'accident geogràfic (séquia, camí, muntanya, cova, etc.)
- b) **Documentació i cronologia.** Extracte del text on trobem el topònim i datació del mateix, a més de comentaris referits al text que l'acull.
- c) **Variants formals.** Exposició de les diferents variacions de caire ortogràfic que pateix cada topònim, així com l'aspecte morfològic: derivació sufixació, ...).
- d) **Etimologia.** Significat lèxic de cada topònim, si en té, i arrel etimològica de cadascun.
- e) **Fets populars.** Contalles i explicacions proporcionades de manera oral pels vells de la població.

c) Cartografia

El recull de mapes amb els quals hem treballat ha estat obtingut del catastro de Riba-roja. Aquests, segons ens comunicaren els empleats, i el mateix alcalde, tenen la data de principis d'any, amb les ordenacions més recents del terme, així com la creació dels nous polígons industrials situats a la part sud del municipi.

2. EL MARC GEOHISTÒRIC I LINGÜÍSTIC

3. Anàlisi dels topònims

Per tal de facilitar, després la tasca de recerca d'algun topònim, la nostra anàlisi es farà per ordre alfabètic i ens estalviarem els noms iguals referents a diversos accidents del terreny.

BARRACA: Açò es refereix a banda d'un confessionari (Alacant), a la 'barraca de les cebes', una barraca que té el sol de canyissos i la coberta envelada a dos aiguavessos amb molt de rost, sostinguda per barres verticals, i que serveix per a dipòsit de cebes i altres hortalisses. Aquesta barraca de les cebes és la que, creiem dona el nom a la partida ja que igual que a Benaguasil, es conrea molt aquest producte.

ACERICO, CAMI DEL CORRAL D':

ALDAIA: De l'àrab *al-dai'a*, "l'hort".

ALGEPARS: Terreny on abunda l'algeps, a Castelló, el Maestrat i València. Ací també entenen l'algepsars com una pedrera d'algeps. Fa referència a més, a una casa o corral on hi ha forn per a fabricar l'algeps. Si atenem al referent riba-roger, hem de dir que l'algepsars seria la pedrera, on hi ha vàries.

ALMENARETA, CAMÍ DE L': Nom referit a un llinatge del País Valencià. Però comunament es coneix com el lloc on es posa el llum, el canelobre o bé una talaia. De l'àrab *al-menara*.

ANGUILA, CANYADA DE L': Aquest topònim fa referència a una vall estreta, tal i com entén el castella '*cañada*', encara que també és una faixa de terreny on creixen canyes, cosa més probable si hi ha un rierol en el qual viuen anguiles. L'anguila és un peix semblant a la serp amb esquena blavosa i panxa blanca.

ASSAGADOR, CAMI DEL: Camí obert per a servir al pas del bestiar o per tragar les collites. "*Adreça els passos a la comanda de Garxolí per un assagador que a un altre menava, i aquest al barranc de la Parreta*" de Josep Pasqual Tirado. 'Assagar' significa, també trepitjar el bestiar una terra de conreu.

BALÓ, MASIA DE: Un 'baló' és una bala de mercaderies relativament petita, així com una pilota o una bufa. Trobem, però la paraula 'Való' que fa referència als membres d'un dels regiments que originàriament estaven formats per soldats valons i que actuaven dins d'Espanya fins a la primera meitat del segle XIX, encara que en els darrers temps ja hi figuraven soldats de les més diverses procedències. Del francès *wallon*.

- BARRATXINA:** Femení de Barratxí. Tenim també un Mas de Barratxí situat al terme de Vilafamés (Castelló).
- BENAGUASIL:** Documentat sota la variant antiga de 'Benaguasir, i segons Alcover, ja fora dels dominis de la llengua catalana, cosa no verdadera. De l'àrab *ben-aluazir*, 'fill de l'agutzir'.
- BOL:** Conjunt de xarxa per a pescar. Acte d'estendre a la mar les xarxes. Multitud de peixos que van junts, del grec βολοζ. També és allò anomenat 'bolamerni', una espècie d'argila ferruginosa, i rogenca. Açò últim veiem siga la correcta definició, d'acord amb el terreny i per tant l'ortografia adient. Procedeix del llatí *bolus armenicus*.
- BORREGUILLO:** A El Pinós entenen la rata-pinyada. Hem trobat la forma 'mosseguillo', amb contaminació de borrego.
- BOTAIA:** Una bota menuda.
- CARA-SOL:** Lloc on pega el sol. "*Buscant els cara-sols en l'hivern*" de Martí Gadea.
- CAROT:** Açò és entés a Manacor i a Inca com la culla de la cara i part del coll del porc, encara que aquesta definició és poc probable que s'haja adaptat al territori del Camp de Túria. No obstant hem de dir que Carot és un llinatge existent a Barcelona, València, Llíria, Catarroja, ... A més, aquest terme es troba relacionat amb la paraula 'querot' i alhora 'quer', amb el significat de roca gran o penya. Aquest nom s'ha fossilitzat en altres topònims compostos com Queralt o Cadaqués. Com a curiositat, un 'querot' és un cudol a la comarca del Berguedà.
- CARRASQUERETA:** Hem trobat 'Carrasquera' o alzina i també el llinatge dels 'Carrasquer', existent a Sollana, València, Xàtiva, Sueca, ...
- CASANOVA:** Llinatge existent a Agost, Agullent, Alacant, Albaida, Alcoi, Alpens, Artés, Bagà, Barcelona, Benassal, Benicàssim, Borreda, Borriol, Castelló, Catí, Cincorres, Elda, Elx, Gombreny, Ibi, Peníscola, Perelló, Tírig, Todolella, València i Vinaròs. A més trobem les variants 'Casanovos' a Barcelona i 'Casanoves' a les Illes Balears.
- CISTERNETA:** Diminutiu de 'cisterna' (dipòsit subterrani on es recull l'aigua de pluja). Del llatí *cisterna*.
- COSSA, LA:** Una 'cosa' és un objecte. Però tenim la paraula 'cossa', que és el lloc on es fan les corregudes de bous. També és el caminal per on volta la bèstia que mou el trill, la sínia o el vògit, definició adequada per a aquest corral. Tenim la paraula 'coça' que és el parell donat per una aca.
- COSCOLLAR, CAMÍ DEL:** Tros de terra poblat de coscolls (brossa borda), i també referit a les fulles seques de reboll o d'alzina. Del llatí *cusculiu*.
- COVATXONA:** Hem trobat 'covatxó' que es refereix a una cova menuda i emprat amb aquest significat a Morella i a Mallorca.
- CREUS:** Topònim de l'orografia produït per l'efecte de fitar les terres amb peirons amb forma de creu.

ELIANA, CARRETERA DE L': Segons un text recollit a l'Alcover, l'Eliana "*fue una heredad que perteneció a los carmelitas, tomando sin duda su nombre de un San Elías que se veneraba en su capilla*".

ESCORREDORA: Aquest topònim fa referència a una séquia, i comunament també, una séquia o altre conducte per on s'escorren les aigües sobreres d'un camp, hort, edifici, ... Per analogia, també és un escorredor un aparell per a escórrer els plats i altres tipus d'aparells.

ESCOT: A banda de qualsevol significat més comú, trobem que aquesta paraula es refereix a la part que toca pagar a cadascuna de les persones que han fet una despesa en comú. Com a topònim tenim el Mas d'Escoto, el que no ens fa decidir-nos per cap de les definicions trobades al diccionari.

ESMOLADORA. Com a topònim nosaltres tenim la forma 'esmolaores', en referència a una partida de terme. Com era esperable, aço és un instrument de pedra o de metall, en forma de roda, de disc, de cilindre, etc. que serveix per esmolar eines de treball.

FORNÀS: Augmentatiu de forn. Del llatí *fornace*.

FLARE (o frare): Religiós, germa. També es refereix al nom de diferents objectes que per llur forma de capulla, d'hàbit, etc. recorden la figura d'un clergue secular. També es refereix al doblec que se sol fer a la vora d'una falda o altra peça ampla de vestir, per haver-se-la posada de pressa. Vol dir a més la clapa de prat d'herba seca, blanquinosa per no haver-hi arribat l'aigua de la regada (Pont de Suert). Frare és també l'ànec o l'aranya o l'insecte. Del llatí *iratre*.

GALLIPONT: Hem trobat la paraula 'gallipontejat' que significa andoiar pel carrer sense necessitat, encara que no té massa relació.

GASCONA: Propi de la Gascunya. Trobem aquest terme en masculí fent referència a una peça de cinc francs, i al nom d'un peix, encara que aquests dos darrers significats creiem estan fora de lloc si parlem de Ribarroja.

GONÇALO, CASETA DE: Nom propi d'home. Del llatí *gundisaluus*. Pot aparèixer amb aquestes formes: Gonçal o Gonsal, però sempre sense la -o final.

GONÇALO, CASETA DE: Nom propi d'home. Del llatí *gundisaluus*. Pot aparèixer amb aquestes formes: Gonçal o Gonsal, però sempre sense la-o final.

LLÍRIA A VALÈNCIA, FERROCARRIL DE: El terme 'Lliria' té una etimologia desconeguda, tal volta pre-romana. Relacionat amb el topònim 'Lliria' de la Gàl·lia Narbonesa, i amb el de 'Leiria' a Lusitània.

LLOBATERA: Lloc habitat o freqüentat per llops.

LLOBETS: Com és clar, llops menuts. A Biar, el llobet és un insecte que forada la terra. Aquest és un llinatge existent a: Igualada, Ametlla, Vilafamés, Cabanes, Dénia, Figueres, Vilanant, Girona, Llers, Cistella, Montroig, Vilablareix, Manresa, Valls, Alcover, Vallfogona, Anya, Almenar, Mallorca, Eivissa,.... Pot aparèixer escrit com 'Llobet' o 'Llovet'.

MALLADA, LA: Es refereix a una xarxa que forma part de cada banda de l'arlet, unida per una part a la manega o corona i per l'altra a les cordes amb que els pescadors l'estiren des de la barca (costa de Llevant i Mallorca). No creiem que aquest significat estiga relacionat amb la muntanya de la qual parlem.

Tenim però el significat de 'malla' o 'mallada' relacionat amb el cop de mall, de massa. També és el llit de palla menuda que es posa en la soll perquè els bacons estiguen sobre un pis sec. I fins i tot la 'malla' és el blat gitat al bancal per l'efecte de la pluja o vent o per haver-hi entrat persones o animals. Aquestes dues darreres definicions són emprades al poble de Benassal (l'Alcalatén).

'Malla' és el valor d'una malla, porció d'alguna cosa que valia una malla; lloc arrecerat on s'aturen a reposar els pastors i llurs ramats (Tortosa, Beseit, Valencia):

*Aquí s'atura
fes-hi una mallada,
pren-hi posada.*

Spill o llibre de les dones de Jaume Roig 'Mallà' és el jaç que fa un animal a l'estable o corral i a més el nom d'una partida de Bétera (Camp de Túria) Del llatí *maculata*, 'xarxa que forma la pleta'. Creiem, per les explicacions de la gent que la 'malla' es refereix al jaç de l'animal, encara que no és ben cert.

MANDOR: Nom d'un riu. Aquest topònim és d'origen àrab i significa 'visible'. Hi ha recollida a l'Alcover la 'Vallesa de Mandor'.

MARTÍ, BASSETA DE: Nom propi d'home, possiblement relacionat amb l'adjectiu derivat del nom llatí *Martius*. Del llatí *Martinus*.

MARTINOT, CAMÍ DE: A Tarragona, persona poc comunicativa, eixuta. No hem trobat documentació.

MELLAR, CASETA DEL:

MINYÓ, CAMÍ DE: Noi, pàrvul, encara que en dialecte oriental.

MIRAPEIX, CAMÍ DE LA COVA DE: A banda de ser el nom d'una població de França, també és un llinatge existent a Ripoll, La Vajol, Barcelona, Igualada, Tarragona, Constantí, ... encara que amb la variant 'Miralpeix'.

MIRAPELLA, CAMÍ DE LA COVA DE:

MOMPÓ, MASIA DE: Aquest cognom respon a un llinatge existent a Castelló, Vila-real, València, Polinya de Xúquer, Cocentaina, Onil, Alcoi, ... i la seua variant 'Mompou', que estroba a Barcelona, Tortosa, Vinaròs, Vila-real, ...).

MORENO, COVA DEL: Aquest topònim pot estar relacionat amb el llinatge existent a Catalunya i València, encara que comunament es refereix a allò bru, més fosc del color normal. A més es refereix també a les pòlvores que empren els tonedors per a curar les ferides que fan al bestiar en tondre'l.

MOROS, BARRANC DELS: Del llatí *mauru*.

MURGUETA: Diminutiu de 'murga', espècie de cuc que es menja el blat quan esta apunt de segar, tallant la soca de l'espiga. Trobem una paraula pareguda 'morca', que es refereix al solatge de l'oli o de qualsevol líquid i fins i tot vol dir el llim o verdim, el vegetal verd i viscos que es cria en les aigües estancades. Del llatí *amurca*.

OLIVERAR: Camp d'oliveres. Partida on han hagut i hi ha oliveres.

OMET: Pot significar un om menut (del llatí *ulmu*), un arbre, o bé un homenet, un home xicotet. També és un llogaret del terme municipal del Picassent.

OSCA: Aquests serien els significats lexicis del terme: tall poc profund practicat a la vorera d'una cosa; buit que interromp la línia del tall d'un instrument; senyal que es fa amb una incisió en un bastó, barra de romana, etc. per indicar alguna quantitat o unitat de compte.

PAGOS: Pagament (prèstec del castella). Paó (ocell). Del llatí *opacu*. Puig de 625m a Alcoi.

PALOP, POU DE: Llinatge existent a València, Alaquàs, Alzira, Ontinyent, Ròtova, Dénia,... També fa referència a una varietat de raïm, conreat a Blancafort, el Maestrat, València i Eivissa. Aquest terme té una etimologia confusa relacionable amb el nom de poble 'Polop' (valencià) però també sembla de la mateixa família que el balearic 'caloc', nom de raïm. No veiem probable la relació del raïm amb Riba-roja.

PATERNA, POU DE: Aquest pou pren el nom d'una població veïna 'bens paterns'.

PATXETETS, CASETA DE: No ho hem trobat en plural encara que 'patxet' és aquell treballador valencià, segons els anomenaven a Barcelona, perquè els valencians sempre solien utilitzar la interjecció 'patxo!'. També fa referència a l'apagallums de l'església (prèstec del castellà) o també a una cosa insignificant, inútil o de poc valor: "*De Benissa, ni home ni matxo, ni cosa que valga un patxco.*"

PEROL, MINA DE: Cassola.

PERPINYANET: Hem localitzat el toponim de «Perpinyanés», persona nadiua de Perpinya (França).

POBLA VALLBONA A SANT ANTONI DE BENAIXEVE, CARRETERA DE LA:

POLTRÓS: Peresosos, malfeiners.

POSA: Repòs, quietud. Del llatí *pausa*.

POSALET, SENDA DE: Fenòmen de sesseig que modifica la paraula 'pozal' de l'aragonés, i en català poal.

QUINT:

RAFEL, CASA DE: Nom propi d'home.

RIBA-ROJA: Del llatí *ripa-rubea*. Llinatge existent a Beniarjó, Albal, Almussafes, Paiporta, ...

ROSSELLA: Nom d'una partida, així com de dos camins, el Camí de la Rosella, i el Camí de Rosella a Montes. Tenim ací el nom d'una flor roja de color viu molt comuna dins dels camps de cereals.

SARGUETA, CAMÍ DE LA: Per un costat tenim un diminutiu de 'sarga', diferents espècies del gènere *salix*, arbusts que creixen al marge dels rius. Del basc *zárica* i alhora del salze cèltic *salico* en llatí. També són els vímens que es treuen d'aquestes plantes i que serveixen per a la fabricació de cistelles i paners i fins per a vestir ampolles. Tenim, però un llogaret de Xixona amb el mateix nom. Altres significats que trobem per a aquesta paraula, i que s'allunyen del sentit principal de planta, són:

— pedra de construcció tallada amb certa curvatura per a iniciar un arc o una volta. Del francès *cerche*.

— sarja. Tela formada d'un lligat quadrat de curs de tres o més fils i passades, amb les evolucions dels fils d'encreuament disposades obliquament, de manera que produeixen l'efecte de diagonals més o menys separades o gruixudes segons la grandària del curs. De l'àrab *saraga*, procedent del llatí *serica*, de seda.

SELLETA: Pedra gran damunt la qual volta l'arbre de la sénia (Moncofa). També fa referència a una cadira.

SEMINAR: Està clar: sembrar.

TORRE MIRANDA, MASIA DE: Paraula que fa referència a un mirador, i alhora, un llinatge existent a Foixa, Torroella de Montgrí, Berga, Sant Jaume de F., Barcelona, Almenar, Canet lo Roig, Valencia,... Del llatí *miranda* ('coses a mirar').

TOTXAR, PLA DEL: El 'totxar' és el lloc on es cria la totxa o espart.

TÚRIA: Riu d'etimologia incerta, pre-romana o probablement cèltica. Aquest nom ha estat comparat amb el *thyrius*, nom d'un riu de la Gal·lia Narbonesa i considerat d'origen cèltic.

VEÏNAT: Al Rosselló, al Conflent, a la Cerdanya i a les valls pirinenques el veïnat és un aplec de cases en el camp, un llogaret.